

ПОДІЛЛЯ: ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНИЙ ТА ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТИ.

Поділля – один з важливих історико-етнографічних регіонів України, що з'явився на політичній карті Східної Європи в добу середньовіччя у межиріччі Серету, Дністра та Дніпра. Назва краю – Поділля – з'явилась як результат співставлення географічних реалій регіону з сусіднім Карпатським ареалом, тобто земля розташована по долу (по низу).

Дослідженням історико-етнографічних особливостей Поділля, зокрема, питаннями історико-етнографічного районування, історії зародження регіону тощо займалися В. Антонович, Я. Дашкевич, В. Кубійович, А. Пономарьов та ін. Аналізу й опису досліджень подільського краю приділили увагу Л. Баженов, О. Білецька, І. Борщак, М. Ковальський, В. Прокопчук та інші.

Визначальним моментом зародження регіону є його назва, щонайперше, фіксація її у документах та її збереження у пам'яті місцевого населення і мешканців сусідніх регіонів. Поділля як окрема земля з певними територіальними межами згадується у численних документах, зокрема, під назвами Подол, Подоле, Подолля у XIII ст. у значенні долішньої, нижньої частини Галицько-Руського князівства (Русі дольної)[46, 166-167]. Про появу Поділля як регіону у 50-х – 60-х рр. XIV ст. свідчать хроніки Мацея Стрийковського, Станіслава Дарницького, Маттео Віллані, Яна Длугоша, Биховця, Марціна Кромера, «Хроніка Литовська та Жмойтська», Густинський літопис, різні дипломатичні та актові джерела[7, 69-70]. На користь датування Поділля як самостійної землі у XIV ст. свідчить також і грамота предка численних «князів Подолії» князя Олександра Коріатовича[54, 6]. У 1434 р. Поділля втрачає свою цілісність і самостійність шляхом поділу на північно-західну та південно-східну частини і їх включення під назвами «Подільське воєводство» і «Брацлавське воєводство» до складу відповідно Речі Посполитої та Великого князівства Литовського. Після першого поділу Польщі Подільське і Брацлавське воєводства відійшли до Росії, у складі якої перетворилися на області, згодом у намісництва і у 1796 р. у Волинську та Подільську губернії. Після закінчення громадянської війни 1918-1921 рр. Подільську губернію було скасовано, а на її території створено Вінницьку (1932 р.) та Кам'янець-Подільську (Хмельницьку) (1937 р.) області Української РСР. Західні землі Поділля, що увійшли до складу Польщі, лише у 1939 р. були возз'єднані зі східними й утворили Тернопільську область[29, 9, 36].

Протягом століть територіальні межі Поділля зазнавали суттєвих змін. Хроніст XVI ст. А. Гваньїні широко окреслює кордони «краю Подільського» з півдня кордонами Молдавії і Валахії, зі сходу «над рікою Доном при Меотійському озері, при морі Евксинському до самих татар Перекопських»[57, 61]. Протягом середини XV – кінця XVIII ст. Поділля, зокрема, Подільське і Брацлавське воєводства, на півночі обмежувалося р. Горинь і межувало з Волинським і Київським воєводствами, на заході обмежувалося р. Серет, на півдні – р. Дністер і кордонами Молдавії, на сході межувало з Київським воєводством. Разом з тим, у XVII ст. територію Поділля окреслювали лише територією на заході р. Коропець, на сході – землями між р. Мурафою і верхів'ям р. Південний Буг поблизу Хмільника, на півночі – землями від верхів'я р. Серет поблизу Збаража до верхів'я р. Південний Буг, на півдні – р. Дністер[54, 8].

Змістовне дослідження й осмислення історії Поділля розпочалося наприкінці XVIII ст.,

хоча їм передували ранні розвідки подільської старовини середньовічних літописців і хроністів, що заклали підвалини на цій царині. Історіографія подільського краю розвивалася в межах напрямів європейської історіографії. Біля її витоків знаходилися церковні та світські ерудити. Ранні історики ерудитського напрямку розпочали роботу зі збирання, первинної джерелознавчої обробки та публікації документів. Їх праці відзначаються цінними розвідками окремих проблем, постановкою важливих питань з історії Поділля, проте, окрім позитивних моментів, мають суттєвий недолік: викладений в них фактологічний матеріал часто не витримує джерелознавчої перевірки. Вагомий внесок у джерелознавчі студії Поділля вніс польський історик і перекладач Адам Нарушевич (1733-1796 рр.), автор 10-томної «Історії польського народу»[69]. Ним було проведено ретельний аналіз джерел, датовано і класифіковано низку грамот, що дає досліднику можливість використовувати його доробок у дослідженні середньовічної дипломатики регіону, його політичної історії. Проте відверта пропольська орієнтація католицького єпископа А. Нарушевича, його підходи до дослідження регіону дещо обмежують цінність його праці.

Подібною концепцією і викладом матеріалу була праця литовського історика Теодора Нарбута (1784-1864 рр.) «Давня історія литовського народу»[68], написана з пролитовських позицій у стилі генеалогічних трактатів зразка великокнязівського літописання XVI ст. Історик доводить історію династії Ягеллонів до смерті останнього великого князя литовського Сигізмунда II Августа (1529-1572 рр.), оцінюючи династію Ягеллонів як виключно литовську. Слід наголосити, що Т. Нарбут одним з перших звернувся до однієї з ключових проблем дослідження Поділля, зокрема, проблеми Синьоводської битви 1363 р. Щодо проблеми приєднання Поділля до Великого князівства Литовського то литовський історик вважав, що Коріатовичі отримали в уділ Поділля ще до битви з монголо-татарами на річці Синя Вода (1363 р.).

Наступний етап історіографії Поділля формують історики романтичного напрямку. Досліджувані ними проблеми охоплюють хронологію найважливіших подій краю, його історико-географічні межі, генеалогію, церковне життя. Представником раннього романтичного напрямку був автор «Історії Російської держави»[30] М. Карамзін (1766-1826 рр.), який серед російських істориків першим згадає топонім «Прославія», що, правда, без уточнення його географічної локалізації. Історик, що стояв на монархічних позиціях й одним із перших започаткував фальсифікацію історії Київської Русі й України, акцентував особливу увагу на історії правлячих сімей Росії і безпідставно стверджував, що королем Прославії є хтось з роду Рюриковичів. Дослідження М. Карамзіна містять числені хронологічні помилки. Проте, заслуговують на увагу спроби російського історика виявлення генеалогічних зв'язків подільських князів Коріатовичів з правителями Московського князівства.

Отже, представники ранніх ерудитського та романтичного напрямків історіографії започаткували постановку і вивчення комплексу історико-географічних, династичних, політичних та хронологічних питань.

Аспекти регіональної політичної та династичної історії Закарпаття у контексті вивчення діяльності подільського князя, мукачівського пана Федора Коріатовича, що ймовірно заснував монастир на Чернечій горі поблизу сучасного м. Мукачево Закарпатської області, досліджували закарпатські історики XVIII – першої половини XIX ст. Іоаникій Базилович (1742-1821 рр.)[3], Михайло Лучкай (1789-1843 рр.)[35], Іван Орлай (1771-1829 рр.), з яких перший ерудит, два останні романтики[19; 20]. Закарпатські історики другої половини XIX – першої третини XX ст. І. Дулішквич (1815-1883 рр.)[27], Ю. Жат-

кович (1855-1920 рр.)[28], М. Кондратович (1878-1957 рр.)[32], В. Гаджега (1864-1938 рр.)[15; 16] переважно також досліджували, відповідно з тривалою місцевою традицією, питання просопографії Коріатовичів та переселення русинів за часів князя Ф. Коріатовича.

Історію Поділля у контексті споконвічної приналежності подільських земель до Польщі досліджували представники польської школи романтизму початку ХІХ ст. Польські історики-краєзнавці, вихідці з середовища духовенства і шляхти, активно включилися у краєзнавчі й історико-регіональні студії. Кам'янецький ксьондз, доктор теології Вавжинець Марчинський (1779-1845 рр.), досліджуючи історію Поділля, користувався першоджерелами із записами Юрія Коріатовича про створення власного суду і надання вольностей і земель мешканцям Кам'янця[67]. Історик і археограф, автор роботи «Поділля, Волинь, Україна, картини місць і часів» Олександр Пшездзецький (1814-1871 рр.), аналізуючи історію Поділля ХІV ст., ввів до обігу джерела з середньовічної історії Поділля[70]. Відомий історик, професор Ігнатій Данилович (1787-1843 рр.) зібрав важливі джерела з історії та етнографії Поділля[62; 63]. Польсько-литовські історики Міхал Балинський (1794-1864 рр.) і Тімотеуш Липинський (1797-1856 рр.), автори змістовної тритомної праці «Давня Польща»[61], провели важливу роботу зі збирання, дослідження та систематизації документального матеріалу, що висвітлюють суспільно-політичне й економічне життя Поділля. Отже, польські історики-краєзнавці здійснили помітний внесок у вивчення середньовічної історії Подільської землі, виявили і ввели до наукового обігу низку важливих джерел.

У другій половині ХІХ ст. романтична історіографія розгалужується і збагачується новими ідеями і підходами, розширюється проблематика історичних досліджень Поділля. Історики другої половини ХІХ – початку ХХ ст. головну увагу акцентують на вивченні історико-географічних, політико-правових аспектів, а також розробляють й просопографічні, династичні, хронологічні, конфесійні питання тощо.

У контексті романтичної течії слід згадати істориків православної конфесії, зокрема, поділезнавців. Православні історики, зокрема, архієпископ Митрофан Сімашкевич (1842-1902 рр.)[55] та протоієрей Мойсей Доронович (1855-1894 рр.) здійснили досить змістовне дослідження церковної історії Поділля[26].

Життя Поділля вивчали українські, польські та російські історики не лише з позицій романтизму. У другій половині ХІХ ст. набуває поширення позитивістський метод, який, однак, не призводить до заміщення романтичних тенденцій в історіографії. На цей період припадає формування вітчизняної української школи, пов'язаної з іменами романтика В. Антоновича і позитивіста М. Грушевського. Українська школа історіографії зазнає еволюції у процесі ідеологічного тиску й тісного взаємозв'язку з російською і польською історіографічними школами, результатом чого є розширення спектру досліджуваних проблем, джерельної бази тощо. В методологічному відношенні українські, польські та російські історики мали певні розбіжності, натомість, були близькими і сповідували головню помірковано романтичні ідеали та використовували позитивістський інструментарій.

Видатний український історик, корифей вітчизняної історіографії В. Антонович, представник народницько-романтичного напрямку в українській історіографії, який органічно сприйняв елементи позитивістської методології, у роботі «Нарис історії Великого князівства Литовського до смерті великого князя Ольгерда»[1] подав початкову історію литовського князівства на основі аналізу літописів, іноземних джерел, документів Литовської метрики, хронографів із петербурзьких і московських архівів. Видатний вче-

ний першим в українській історіографії датував битву на р. Синя Вода 1362 р., вважаючи її ключовою щодо приєднання земель Поділля до великого князівства Литовського. Слід відзначити й першість дослідника у вивченні проблеми й визначенні історико-географічних особливостей Поділля.

Наукова діяльність видатного вченого суттєво вплинула на розвиток вітчизняної історичної науки, набула розвитку запропонована ним регіональна проблематика у вигляді поділлезнавчих студій Н. Молчановського, М. Грушевського, М. Дашкевича. На становлення молодих вчених, учнів В. Антоновича, певний вплив справили праці К. Стадницького та С. Смольки.

Н. Молчановський у праці «Нарис повідомлень про Подільську землю до 1434 р.»[42], що стала першим ґрунтовним дослідженням політичної історії краю, використав широку джерельну базу, зробив спробу датування Синьоводської битви під 1351 р. чи 1362 р., історико-географічних меж Подільської землі періоду середньовіччя, дослідив питання початкового політико-правового статусу Поділля, зокрема, надання Поділля Спитку з Мельштина.

Молодий М. Грушевський, озброєний позитивістською методологією, акцентував увагу на необхідності нагромадження історичного фактажу. Видатний вчений детально займався розробкою проблем історії краю, зокрема, історико-географічних меж краю, датування (під 1363 р.) та локалізації Синьоводської битви, правового статусу раннього Поділля, датування перших документів щодо діяльності князів Коріатовичів тощо. Історик також розглядав питання приналежності Тербовельщини до Поділля, та ідентифікації «Прославії», відкинувши можливість ототожнення «Прославії» з Брацлавщиною. [18] Дослідження М. Грушевського дали поштовх науковій розробці низки проблем з історії Поділля.

Слід згадати також роботу Миколи Дашкевича (1852-1908 рр.) «Нотатки з історії Литовсько-Руської держави»[21], в якій дослідник вступив у жорстку полеміку з В. Антоновичем, зокрема, щодо дати Синьоводської битви, помилково датованої вченим 1351 р.

З іменами В. Антоновича, М. Грушевського, а також Ю. Сіцінського, пов'язані перші археологічні розвідки та дослідження фортифікаційних споруд Поділля. Зокрема, Ю. Сіцінський виконав докладну археологічну карту подільських земель і дослідив замкову архітектуру Поділля[52; 53].

Значний внесок у розробку проблем поділлезнавства здійснили представники польської історіографії. У 20-х – 40-х роках ХІХ ст. в польській літературі склалася «українська школа», представниками якої були письменники-українофіли С. Вітвицький, О. Гроза, М. Гославський, С. Гоцинський, Б. Залеський, Т. Падура. Молоді романтики цікавилися історією, побутом, фольклором українського народу[7, 12]. Історія Поділля вивчалася у польських академічних колах. Щонайперше слід виділити Казимира Стадницького (1808-1886 рр.) і його роботу «Сини Гедиміна – великі володарі Литви»[73]. Вчений використав італійську, угорську та польську хроніки, що суттєво розширило джерельну базу дослідження. Також заслуговує на окрему увагу робота Станіслава Смольки «Історичні нариси», в якій на тлі політичної історії Польщі висвітлена також історія Подільської землі[72]. Окрему увагу польський дослідник приділив проблемі статусу раннього Поділля, що викликала жваву полеміку в українських, польських та російських наукових колах. Історію краю, аналіз васально-ленних зв'язків раннього Поділля вивчали також Анатолій Левіцький – робота «Повстання Свидригайла»[66] і Антоні Прохаска – «Поділля – лен Корони»[71].

Представники російської історичної науки також виявляли зацікавленість історією Поділля. Зокрема, О. Барбашев[4; 5], М. Владимирський-Буданов[11; 12], М. Любавський[36], Ф. Леонтович[34] особливу увагу звернули на розробку васально-ленного питання, збагативши історичну науку власним, часто заангажованим, баченням проблеми.

У ХХ ст. історіографію Поділля було суттєво розширено за рахунок досліджень етнологічного, археологічного й нумізматичного плану. З'явилися праці з історії будівництва фортифікаційних споруд регіону, було здійснено масштабні археологічні обстеження подільських земель тощо.

У ХХ ст. вагомий внесок у дослідження історії Поділля здійснили радянські вчені, які, через панування марксистсько-ленінської методології, зосередили головну увагу на вивченні соціально-економічних процесів. З-поміж масиву літератури радянської доби про Подільську землю лише одиничні дослідження базувалися на ґрунтовній джерелознавчій базі, з залученням європейських джерел, зокрема, польських, угорських та ін. У цьому контексті слід виділити праці О. Шахматова[60], В. Пічети[45], В. Пашуто[43], Я. Дашкевича[21; 22; 23], М. Ковальського[31], Ф. Шабульдо[59], М. Тихомирова[56].

У 30-х – 50-х рр. ХХ ст. з низки об'єктивних і суб'єктивних причин практично припинилися вітчизняні студії середньовічної історії Поділля, зокрема, археологічні, етнографічні, краєзнавчі, архітектурні тощо.

З 1950-х років пошавляються поділлєзнавчі студії. Змістовні археологічні дослідження подільських земель, дослідження фортифікаційної архітектури здійснили М. Брайчевський[9], М. Раппопорт[50], Є. Пламеницька[44], І. Винокур[10]. Характерною особливістю цих праць було синтезне тлумачення наративних та археологічних джерел. У цей час з'являються також узагальнюючі праці, дослідження соціально-економічної та політичної історії всього східноєвропейського регіону, розвідки історико-географічно, історико-етнографічного, етнологічного, археологічного, просопографічного, генеалогічного плану. Щонайперше слід згадати багатотомну «Історію міст і сіл УРСР»[29], що стала результатом багаторічної колективної праці сотень дослідників й досі не втратила актуальності. Підготовка томів, присвячених Вінницькій, Тернопільській та Хмельницькій областям, призвела до потреби відновлення в регіоні наукових і громадських краєзнавчих товариств і осередків. Протягом 1970–1980-х рр. розширюються й міцніють поділлєзнавчі студії, як матеріально так і за рахунок розробки окремих аспектів поділлєзнавчої тематики, зокрема, міжнародного становища регіону, адміністративно-територіального устрою, просопографії, товарно-грошового обігу, монетної справи. Окремої уваги заслуговують дослідження з археології та джерелознавства. Вивчення і опис джерел розвивалися в рамках тенденцій, залочаткованих у 1920-х роках.

Наприкінці радянської доби у вітчизняній історіографії починають застосовувати міждисциплінарні підходи, що знайшло змістовне продовження у новітній вітчизняній історіографії. З'являються дослідження етнологічного, історико-етнографічного, історико-краєзнавчого, демографічного плану, допоміжних історичних дисциплін тощо. У даному контексті слід згадати праці А. Пономарьова[47; 48], О. Мальченка[39], В. Любченка [37] та багатьох інших. У вітчизняній історіографії продовжується наукова розробка актуальних проблем поділлєзнавства Я. Дашкевичем[24; 25], Л. Войтовичем[14], О. Русиною[51], Ю. Мициком[41], В. Михайлівським[40], Ф. Шабульдо [58] та багатьма іншими. Розширюється спектр досліджень на рівні регіональних обласних студій, більш детальними і багатогранними стають дослідження краю, серед яких слід виділити праці Л. Баженова[2], В. Прокопчука[49], О. Білецької [6; 7] та інших.

На окрему увагу заслуговують дослідження істориків діаспори. Щонайперше слід виділити історико-етнографічні студії В. Кубійовича, особливо його нарис про Поділля у «Енциклопедії українознавства»[33], і джерелознавчі дослідження І. Борщака[8].

Значний внесок у вивчення джерел історії краю зробили сучасні польські вчені, які продовжили розробку проблематики своїх попередників, зокрема, васально-ленного статусу Поділля (Ю. Галецький)[64], битви на р. Синя Вода та її вплив на історичний розвиток регіону (С. Кучинський)[65] тощо. Слід відзначити високий рівень опрацювання польськими вченими архівного матеріалу, використання широкого й різноманітного кола джерел, що позитивно позначилося на науковому рівні конкретно історичних досліджень та їх джерельної бази.

Таким чином, Поділля сформувалося як історико-етнографічний регіон в середині XIV ст. З кінця XVIII ст. розпочалося активне дослідження історії Подільської землі представниками ерудитського та романтичного напрямку історіографічної науки. У другій половині XIX ст. розпочинається новий етап у розвитку історіописання подільського регіону, що пов'язано з науковою діяльністю В. Антоновича та формуванням вітчизняної школи історіографії.

Праці радянської доби переважно характеризуються недоліками, що впливали з ідеологічних настанов правлячого режиму, зокрема, політичною загостреністю, схематизмом, тенденційним відселекційованим підбором і оцінкою фактичного матеріалу, недостатністю аргументації, поверховістю узагальнень. Разом з тим, здобутки радянської історіографії не дають підстав до однозначно негативної оцінки, адже дослідження історії Поділля в цей період набули суттєвого розширення. Наприкінці 1980-х років розпочинається інтенсифікація поділезнавчих досліджень на основі нових концептуальних підходів, а саме об'єктивного вивчення історії Поділля, що знайшла змістовне продовження у новітній вітчизняній історіографії.

Джерела і література:

1. Антонович В.Б. Очерк истории Великого княжества Литовского до смерти великого князя Ольгерда. // Антонович В.Б. Моя словідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори. – К.: Либідь, 1995. – С. 622-744.
2. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників краєзнавців XIX-XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 480 с.
3. Базилович І. Про походження Федора Корятовича та його прихід на Закарпаття. До друку підготував канд. філол. Наук Ю. Сак. // Карпатський край. – 1996. – №1-4.
4. Барбашев А. Витовт и его политика до Грюнвальдской битвы (1410). – Слб: Тип. И. Скороходова, 1885. – 165 с.
5. Барбашев А. Очерк литовско-русской истории: Витовт – последние двадцать лет княжения (1410-1430). – Слб.: Тип. И. Скороходова, 1891. – 340.
6. Білецька О.В. Грамоти подільських князів Коріатовичів як джерела до вивчення історії поділля XIV ст. // Записки історичного факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова. – Вип. 12. – Одеса, 2002. – С. 415-423.
7. Білецька О. Поділля на зламі XIV-XV ст.: до витоків формування історичної області: Монографія. – Одеса: Астропринт, 2004. – 416 с.
8. Борщак І. Україна в літературі Західної Європи. Пер. з фр. / НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Наук. ред. Я. Дашкевич. – К., 2002. – 364 с.
9. Браїчевський М.Ю. Кам'янець-Подільський – місто-музей. // УЖ. – 1967. – № 2. – С. 107-115.
10. Винокур І.С. Історія лісостепового Подністров'я та Південного Побужжя від кам'яного віку до середньовіччя. – К.; Одеса: Вища школа, 1965. – 126 с.
11. Владимирский-Буданов М.Ф. Население юго-западной России от второй половины XV в. до Люблинской унии (1569). // АЮЗР. – Т. 1. – Ч. 7. – К.: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1886. – С. 1-85.
12. Владимирский-Буданов М.Ф. Население юго-западной России от второй половины XV в. до Люблинской унии (1569). // АЮЗР. – Т. 2. – Ч. 7. – К.: Тип. Г.Т. Корчак-Новицкого, 1886. – С. 1-210.
13. Войтович Л.В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. – Львів, 2000. – 649 с.
14. Войтович Л.В. Подільське князівство (XIV – початок XV ст.). // Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. – Львів, 1996. С. 106-115.
15. Гаджега В. Князь Федор Корятович и Мараморш. // Подкарпатська Русь (Ужгород). – 1931. – №1-2. С.13-19.
16. Гаджега В. О переселеню князя Федора Корятовича до Мадярщини. // Подкарпатська Русь. – Ужгород, 1929. – №7. – С. 153-157.
17. Гальчак С.Д. Краєзнавство Східного Поділля. – Вінниця: Видавництво «Книга-Вега», 2005. – 143 с.

18. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. – К.: Наукова думка, 1993.
19. Данилюк Д.Д. Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII – перша половина XX ст.). – Ужгород: Патент, 1999. – 352 с.;
20. Данилюк Д.Д. Історія Закарпаття в біографіях і портретах (з давніх часів до початку XX ст.). – Ужгород: ВАТ «Патент», 1997. – 289 с.
21. Дашкевич Н.П. Заметки по истории Литовско-Русского государства. – К.: Тип. Ун-та, 1885. 195 с.
22. Дашкевич Я.Р. Кам'янець-Подільський у вірменських джерелах XIV-XV ст. // Архіви України. – 1970. – № 5. – С. 57-66.
23. Дашкевич Я.Р. Східне Поділля на картах XVI ст. // Географічний фактор в історичному процесі. – К.: Наукова думка, 1990. – С. 155-169.
24. Дашкевич Я.Р. Територія і межі історичного Поділля (XIII-XVIII ст.). // Тези доповідей X вінницької обласної історико-краєзнавчої конференції. – вінниця, 1991. – С. 23-24.
25. Дашкевич Я.Р. Угорська експансія на золотоординське Поділля 40-50-х рр. XIV ст. // Україна в минулому. – Вип. 5. – К.; Львів, 1994. – С. 32-36.
26. Доронович М. Армяне в Подолии и первая церковь их в городе Каменце, ныне градская церковь православия во имя спасителя Николая. // Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. – Вип. 2. – Каменец-Подольский, 1879-1879. – С. 161-296.
27. Дулишкович И. Исторические черты угро-русских. – Тетрадь II. – Унгар, 1875. – 140 с.
28. Жаткович Ю. Этнографический очерк угро-русских. // Мазурок О. Юрій Жаткович як історик та етнограф. – Ужгород: УжНУ, 2001. с. 161-246.
29. Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область. – К.: Голов. Ред. Укр. Рад. Енци. АН УРСР, 1973. – 640 с.
30. Карамзин Н.М. История государства Российского. 5-е изд. – СПб, 1842-1844.
31. Ковальський Н.П. Источниковедение социально-экономической истории Украины XVI – XVII вв. – Вип. 7. – Днепропетровск, 1977. – 69 с.
32. Кондратович М. Князь Федор Кориятович и Мукачевский монастырь. // Подкарпатская Русь (Ужгород). – 1923. - № 1. С.30-32.
33. Кубійович В. Поділля. // Енциклопедія українознавства. / Гол. ред. В. Кубійович. / – Т. 6. – Львів: Молоде життя, 1996. – С. 2131-2145.
34. Леонтович Ф.И. Очерки истории литовско-русского права. Вип. 1. Образование территории Литовского государства. – Спб.: Тип. Балашева В.С. и Ко, 1894. – 394 с.
35. Лучкай М. Історія карпатських русинів: У 6 т. / Дешифрування рукопису, переклад українською мовою та покажчики Ю. Сака./ Т. 2. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 388 с.
36. Любавский М.К. Областное деление и местное управление Литовско-русского государства ко времени издания Первого литовского статута. – М.: Универ. Тип., 1892. – 884 с.
37. Любченко В.Г. Литовські князі Коріатовичі і Поділля. // Матеріали міжнародної наукової конференції «Литва – Україна: історія, політологія, культурологія». 28-30 вересня 1993 р., м. Вільнюс. – Вільнюс: Амжюс, 1995. – С. 105-109.
38. Ляскоронский В.И. Гильём Левассерт де Боллан и его историко-географические труды относительно Южной России. – К., 1901. – С. 31-35.
39. Мальченко О. Укріплені поселення Брацлавського, Київського і Подільського воєводств (XV – середина XVII ст.). – К.: Інститут української археографії та джерелознавства, 2001. – 380 с.
40. Михайлівський В. Земельні надання Владислава II – джерело до історії Поділля в першій третині XV ст. // Молода нація. – 2000. - № 1. – С. 246-262.
41. Мицик Ю.О. Гваньїні та його «Хроніка про татарську землю». // Гваньїні О. Хроніка про татарську землю. Переклад з польської мови, вступ Ю. Мицика. – Запоріжжя: РА. ТанDEM У, 2000. – С. 3-8.
42. Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле (преимущественно по летописям). – К.: Тип. Ун-та, 1885. – 388 с.
43. Пашуто В.Т. Образование Литовско-русского государства. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 531 с.
44. Пламеницька Є. М. Про час заснування Кам'янець-Подільського замку-фортеці. // Слов'янські старожитності. Відп. Ред. В.І. Біділя. – К.: Наукова думка, 1969. С. 124-144.
45. Пичета В.И. История Литовского государства до Люблинской унии. – Вильно: Литва, 1921. – 76 с.
46. Полное собрание русских летописей. Летопись по Ипатьевскому списку. – СПб., 1843. – Т.2. – С. 166-167.
47. Пономарев А.П. Подолье как историко-этнографический регион Украины. // СЭ. – 1991. - № 1. – с. 44-55.
48. Пономарьов А.П. До проблеми регіональних історико-етнографічних досліджень. // Поділля. Історико-етнографічне дослідження. /Л.Ф. Ритюх, В.Г. Балушок, З.Є. Болтарович та ін./ АН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. – К.: Доля, 1994. – С. 5-13.
49. Прокопчук В.С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. / НАН України, Ін-т історії України. – К.: Рідний край, 1995. – 204 с.
50. Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель X – XIV вв. // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1967. - № 140. – С. 1-242
51. Русина О.В. Україна під татарами і Литвою. // НАН України, Ін-т історії. – К.: Альтернативи, 1998. – 319 с.
52. Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии, с картой, 3 таблицами планов, городищ, указателей, географических имен и предметным указателем. // Труды одиннадцатого археологического съезда в Киеве. – Т. 1. – М.: Тип. Г. Лиснера и А. Гешеля, 1901. – С. 197-355.
53. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. – К.: Тип. С.В. Кульженко, 1895. – 247 с.
54. Симашкевич М. Историко-географический и этнографический очерк Подолии. // Подольские епархиальные ведомости. – Каменец-Подольский, 1875. – С. 6-8.
55. Симашкевич М.В. Историко-географический и этнографический очерк Подолии. – Вип. 2. – Кам'янець-Подільський: Тип. Наследников Д. Крайза, 1876.
56. Тихомиров М.Н. Древнерусские города. 2-е изд, доп. и перераб. – М.: Госполитиздат, 1956. – 477 с.
57. Українці: історико-етнографічна монографія у двох книгах. Книга 1. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – С. 528.
58. Шабунько Ф.М. Битва біля Синіх Вод 1362 р.: маловідомі та незнані аспекти. // УІЖ. – 1996. № 2. – С. 3-15.

59. Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе великого княжества литовского. / АН УССР, Ин-т истории. – К.: Наукова думка, 1987. – 181 с.
60. Шахматов А.А. Обзорение русских летописных сводов XIV-XVI вв. – М.; Л., 1938. – 372 с.
61. Baliński J., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficznym i statystycznym opisana. – Wyd. 2. – T. 2. Warszawa, 1885. – 985 s.
62. Daniłowicz I. SD. – T. 1. – Wilno, 1860, - 392 s.
63. Daniłowicz I. SD. – T. 2. – Wilno, 1862, - 370 s.
64. Halecki O. Jadwiga Andegaweńska I kształtowanie się Europy Środkowowschodniej (przel. M. Borowska-Sobotka). – Kraków: Polish Institute of arts and sciences of America, 2009. – 372 s.
65. Kuczyński S.M. Sine wody. Rzecz o wyprawie Olgierdowej 1362 r. // Kuczynski S.M. Studia z dziejów Europy Wschodniej X-XVIII. – Warszawa, 1965. – S. 135-180.
66. Lewicki A. Powstanie Swidrygielly. Ustęp z dziejów unii Litwy z Koroną. – Kraków: Akademia Umiejętności, 1892. – 389 s.
67. Marczyński X. W. Statystyczne, topograficzne I historyczne opisanie gubernii Podolskiej. – T.1. – Wilno, 1820. – 350 s.
68. Narbutt T. Dzieje starożyne narodu Litewskiego. – Wilno, 1839.
69. Naruszewicz A.S. Historia narodu polskiego. – Lipsk, 1837.
70. Przędziecki A. Podole, Volyn, Ukraina: obrazy miejsc I czasów. – T. 1. – Wilno: Nakład I druk Teofila Glücksberga, 1841. – 159 s.
71. Prochaska A. Podole lennem Korony. 1352-1430. – Kraków, 1895. – 24 s.
72. Smolka S. Szkice historyczne. – Serya 1. – Warszawa: Gebethner i Wolf, 1882. – 363 s.
73. Stadnicki K. Synowie Gedimina wielkowladcy Litwy. Monwid – Narymunt – Jewnuta – Koriał/ Wyd. Nowe, przerobione I powiększone. – Lwów, 1881. – 274 s.